Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

PRØVEN

LÆS OM

EFTER BUSTUREN TIL HELLEBÆK - LIGHEDER OG FORSKELLE MELLEM FREDERIKSVÆRK OG HELLEBÆK

MUSEETS MAGASINER: HVOR ER VI NU?

FLERE SLAGS FLID

EN KOMMENDE FØDSELSDAG

... OG FOREDRAGENE I VINTERENS LØB

FREDERIKSVÆRKEGNENS HISTORISKE FORENING

December 2012 - 9. Årgang, nr. 37

Foreningen

Formand
Bengt Sørensen
Magnesvej 4
3370 Melby
tlf. 47 92 38 44
bengts@mail.dk

Næstformand
Axel Hvidtfeldt
Ællingevej 4
3360 Liseleje
tlf. 47 92 31 40
ahv@mail.dk

Kasserer
Carl Jensen
St. Havelsevej 92
3310 Ølsted
tlf. 47 74 93 35

Sekretær
Christina Ax
Hillerødvej 112
3300 Frederiksværk
tlf. 47 77 26 54
fhf@mailme.dk

Redaktør af "Prøven"
Jørgen Tved
Smedebakken 16
3300 Frederiksværk
tlf. 47 77 00 23
tved@email.dk

Esben Aarsleff
Kildevej 16 A
3300 Frederiksværk
tlf. 33 24 12 73
esbenaarsleff@folkemuseet.dk

Elsebeth Nygaard
Kæruldvej 16
3300 Frederiksværk
tlf. 47 72 17 12
pny@mail.tele.dk

Jytte Bloch-Kelsen
Lynghøjvej 24
3390 Hundested
Tlf. 45 81 96 95
jytte-bloch-kelsen@privat.dk

Ingrid Nielsen
Lokesvej 33
3370 Melby
tlf. 40 19 94 12
ingrid.emilsdatter@gmail.com

Kontingent

Personligt medlemskab: 125,- kr.
Husstandsmedlemskab: 200,- kr.
Firmaer og institutioner: 500,- kr.
Firmaer (under 6 ansatte): 250,- kr.

Det er nemmest for foreningen, hvis man indbetaler via netbank:
Reg.nr. 1551 kontonr. 3572519309 i Danske Bank. Husk at anføre navn og adresse på indbetaler!

Redaktionen

Jørgen Tved, Christina Ax, Axel Hvidtfeldt, Birthe Løth, Esben Aarsleff
Ansvarshavende redaktør: Jørgen Tved
Layout: Torsten Møller Madsen
Tryk: G L Tryck, oplag 450
ISSN: 1604-0678. Titel: Prøven
Foreningens e-mail: *fhf@mailme.dk*
Hjemmeside: **www.frvhistorie.dk**

Stof til næste nummer af PRØVEN bedes indsendt snarest. Vi tager forbehold for indsendte læserindlæg, som ikke nødvendigvis er udtryk for foreningens holdning.

I dette nummer

Siden sidst - og fremover side 4

FORMANDEN HAR ORDET - SEMINAR I GJETHUSET

Orden i eget hus side 6

OM ARBEJDET I MUSEETS MAGASIN

Flid side 14

LIVET I FREDERIKSVÆRK - EN BOGANMELDELSE

Tscherning på Himmelbjerget side 16

EN FORKÆMPER FOR VORT DEMOKRATI

Hellebæk og Frederiksværk side 18

TO MILITÆRINDUSTRIELLE KOMPLEKSER

Foreningen fylder 10 år side 37

ALLEREDE I 2013 - IDÉER EFTERLYSES!

Foreningens arrangementer side 38

I JANUAR, FEBRUAR OG MARTS

Siden sidst - og fremover

Formanden har ordet

Foreningen har afholdt to foredrag hvor det første, om freds- og fodnote politik, fik det laveste deltagerantal nogensinde. Måske fordi mange har opfattet det som politisk, men for mig er det nyere tids historie. Det var en særdeles god foredragsholder. Søren la Cour fortalte i oktober flot om forsyningens historie i Frederiksværk med 41 deltagere.

Vor 2013-program er færdigt og går i trykken. Ikke mindst busturene med deres økonomi er blevet debatteret. Jeg håber, at man slutter op om disse ture, men priserne stiger og alles økonomi er anstrengt! Vi kan derfor risikere at måtte aflyse med for få deltagere. Priserne indeholder både busturen, mad, kaffe og guidening. Især det sidste skal bemærkes, og alle plejer at nyde disse ture.

Skt. Hansfesten ser ud til at måtte aflyses, især efter at folkedanserne har meldt fra. Vi mangler også nye til at stå for arrangementet! Vi hører gerne fra jer medlemmer.

Mange foreninger har fået tildelt et lokale af kommunen eller *Kulturelt Samråd*, men ikke os. Jeg ved, der har været planer om at hjælpe os, men planer alene kan vi ikke bruge til noget. Vi har nemlig en hel del ting, som fylder godt op hos enkelte bestyrelsesmedlemmer. Vi tror stadig på, at vi med tiden kan få plads i *Palæet*, men det varer sikkert flere år endnu.

Vi skal netop til at lave budget for 2013; det bliver svært, ikke mindst fordi vi har 10 års jubilæum. Det er ikke et stort jubilæum, men vi diskuterer nu, hvordan vi kan fejre det. Vi modtager meget gerne ideer fra jer.

Jeg har besøgt Industrimuseets arkiv, som jeg kun kan rose for det store arbejde, der bliver gjort. *Læs Marie Bachs artikel i dette blad.*

Vi nærmer os årets slutning og ikke mindst jul, derfor siger jeg tak til medlemmerne for den store tilslutning og opbakning til vore arrangementer, samt ønsker jer en god og hyggelig jul og alt godt i det nye år.

Bengt Sørensen

Fra industri til industrikultur

Seminar i Gjethuset d. 20 og 21. sept. 2012

Af Bengt Sørensen

Ingrid Nielsen og undertegnede deltog i et seminar i Gjethuset afholdt af Halsnæs Kommune og Industrimuseet Frederiksværk, men betalt af Realdania Fonden. Borgmester Helge Friis åbnede torsdag med en lille tale, hvorefter Helle Lunderød lagde for med Frederiksværks indslag

Der var deltagere fra Sverige, Italien, Tjekkiet, Holland og Polen. Der var også et indslag fra Køge om deres havn med industriområde og dettes bevaring som kulturarv og udvikling. Som dansk indslag talte *Henrik Harnow* om industriel kulturarv i Danmark: Udfordringer og perspektiver. Harnow er netop tiltrådt som leder af Togmuseet i Odense.

Per Kvistgaard fra Ålborg Universitet talte meget inspirerende om mulige udviklinger af kultur - også som forretning. Marie Bach fra Industrimuseet afsluttede med en flot serie billeder og video om Frederiksværks kulturarv. Forinden havde *Eus Lionarons* fra Holland talt om Dru-industriparks udvikling, strategi og økonomi. *Alessandro Casati*, projektkoordinator fra Italien, talte om *industrial heritage* in Sesto San Giovanni. *Torsten Nilsson* fra Norrkøbing i Sverige kom med et meget engageret, men også afslappet indlæg om "Arbetets Museum" og det industrielle landskabs udfordringer og valg. En anden svensk forsker, *Jan af Geijerstam* fra Gøteborg Universitet, talte og viste mange emotionelle billeder om industriens skader på arbejderne og mange gruopvækkende miljøer, som arbejderne har levet med og i, både i Sverige og ikke mindst i den tredje verden.

Alt foregik på engelsk, men alle brugte *PowerPoint*-fremvisninger. Bort set fra italieneren, syntes jeg, at det var et engelsk, der var rimeligt let at forstå. Det havde dog været en god ting, hvis der havde været nogle manuskripter, som efterfølgende kunne være lagt ud på nettet, men sådan gør man ikke, har jeg fået at vide. PowerPoint-præsentationerne er lagt på www.indmus.dk.

Jeg blev klar over, at den industrielle kulturarv, som forsvinder med stor hast, måske af forståelige grunde, bliver der også taget vare på ude i Europa, hvor Danmark er med, men ikke i førertrøjen.

I de andre lande er det i stor udstrækning det offentlige, der betaler, mens det i Danmark klart er de store private fonde, der holder industrikulturarven flydende.

Måske er det nyt for mange danskere, at den industri, som mange har arbejdet i med slid og slæb, er noget, der er lige så væsentligt at bevare som landbrugskulturen og alt andet på vore museer. Mange tænker måske mest på, at industriarbejde ofte var beskidt og støjende. Hvorfor bevare det? Men der kommer nogen efter os, som skal vide det. Det var jo ikke mindst grundlaget for den velstand, som vi har i dag.

Beklageligt er det, at der var så forholdsvis få deltagere i seminaret og endnu værre er det, at så få politikere deltog. Halsnæs Kommune er jo en kulturarvskommune, og Frederiksværk et af Danmarks 25 industriminder, der er udpeget som kulturarv.

Orden i eget hus
Om arbejdet i museets magasin

Magasinordning og genstandsregistrering har været højt prioriterede opgaver på Industrimuseet Frederiks Værk gennem de seneste år. Det krævende arbejde er endnu ikke afsluttet. Artiklen bygger på et foredrag, som Museumsinspektør Marie Bach holdt om emnet i Frederiksværkegnens Historiske Forening i marts 2012

Af museumsinspektør Marie Bach

De formelle rammer

For netop at have orden i tingene fra begyndelsen, forekommer det rigtigt at påminde om, hvad det er, Industrimuseet Frederiks Værk er sat i verden for, når der skæres helt ind til benet. Ligesom landets øvrige statsanerkendte museer bygger Industrimuseets fundament og virke på fem søjler. Dette fælles grundtræk fremgår klart af vedtægterne, som siger at museet "skal gennem indsamling, registrering, bevaring, forskning og formidling indenfor sit ansvarsområde virke for sikringen af Danmarks kulturarv og belyse forandring, variation og kontinuitet i menneskers levevilkår i nyere tid." En præcisering ligger desuden i, at museet har to specialer, nemlig "Fabriks- og industrivirksomhed indenfor Halsnæs Kommune samt Knud Rasmussens liv og virke nationalt og internationalt."

Museernes opgave i forhold til sikringen af nationens kulturarv ligner på visse punkter den, der også gælder for andre kulturinstitutioner som fx radio/tv, biblioteker og arkiver. Disse institutioner dokumenterer og formidler alle på hver deres felt forandringer og kontinuitet indenfor danskernes levevilkår. Tilsvarende gælder for museerne, at de bl.a. indsamler og formidler interviews, lydstumper, film, bøger og arkivalsk materiale. Forskellen og det punkt, hvorpå museerne grundlæggende adskiller sig fra de øvrige kulturinstitutioner

består i, at selve rygraden i museerne er deres genstandssamlinger. Vigtigt er desuden at bemærke den rækkefølge, hvori "søjlerne" nævnes – først indsamling, så registrering og bevaring. Forskning og formidling står opført sidst. Erfaringen viser da også, at arbejdet på de to sidstnævnte felter vanskeliggøres, hvis ikke der er styr på de tre første. Der er med andre ord al mulig grund til at sørge for orden i eget hus.

Historikken

I virkeligheden begyndte arbejdet helt tilbage på en frostkold, tåget dag i februar 2005. Det nyetablerede industrimuseum havde af kommunen fået overdraget tusindvis af genstande, opbevaret på syv forskellige lokaliteter, herunder ikke medregnet de permanente udstillinger på Krudtværket og det gamle Bymuseum i Arsenalet. Museets ændrede fokus i retning af nyere tid med speciale indenfor fabriks- og industrihistorie betød, at samtlige arkæologiske genstande og rapporter blev overført til Folkemuseet i Hillerød, som lige siden har varetaget de arkæologiske forpligtelser i Halsnæs Kommune. Ændringerne kom også til at berøre andre dele af museets virke. Hele emnet kystfiskeri overgik via en samarbejdsaftale til Holbo Herreds Historiske Centre i Gilleleje, som i forvejen besad en stor ekspertise på dette felt. Tidligt i forløbet stod det

klart, at det ville være hensigtsmæssigt med en samlet overdragelse af bondetekstilerne, både dragter og boligtekstiler, til et andet statsanerkendt museum. Ud fra en faglig og bevaringsmæssig synsvinkel falder tekstilerne i en kategori for sig, som kræver specialviden og særlige pasnings- og opbevaringsforhold. Da bondetekstilerne fra Frederiksværkegnens Museum tilmed var temmelig spredte, aftaltes en overdragelse til *Folkemuseet*, hvor de kunne supplere en god eksisterende samling.

Fane fra Frederiksværk Sangforening i meget ringe stand

Et første, indledende skridt blev som nævnt taget tilbage i vinteren 2005. Det bestod i at overflytte samtlige genstande fra Museumsgården "Birkely" til Industrimuseets nye magasin, eftersom den gamle, fredede gård ikke længere skulle være en del af museet. Af andre eksisterende magasiner var der bl.a. kælderen under *Kosmorama* i Frederiksværk, *Trækulsbrænderiet* på Krudtværksområdet som var stopfyldt, et utæt, delvist nedbrudt magasin i Auderød Skov *(billedet på foregående side)* og flere andre. Summa summarum, kunne hele samlingen slet ikke rummes i det nye magasin. Sideløbende med forandringerne i Frederiksværk skete der imidlertid en gradvis holdningsændring til de selvsamme spørgsmål i den daværende Kulturarvsstyrelse. Kassation af museumsgenstande blev ikke alene acceptabel, men ligefrem noget, som Styrelsen opfordrede til i takt med, at den elektroniske registrering gav mulighed for at skue ud over hele landets samlede museumssamlinger. Det var ganske enkelt chokerende for myndigheder og fagfolk at måtte erkende tilstedeværelsen af hundredvis, ja undertiden tusindvis af dubletter indenfor kategorier som fx manglebrætter, strygejern, blå kaffekander, harver eller roehakker. Alt pegede på, at en del af vejen hen imod orden i Industrimuseets magasiner og genstandsbeholdning måtte gå

via udskillelse, overdragelse og kassation.

Udskillelse af genstande

En museumsgenstand skal der principielt værnes om og passes på "til evig tid", og den borger, der giver en genstand til museet, skal kunne have tillid til, at dette princip er gældende, med mindre andet er aftalt mellem parterne. Museerne skal opbevare genstandene forsvarligt og må under ingen omstændigheder sælge ud af samlingerne eller udskille genstande uden videre. Begreber som udskillelse og kassation er noget, en ansvarlig museumsinspektør nærmer sig med stor respekt og en vis tøven.

En dublet. Gryde fra DFJ.
Kasseret med tilladelse fra Kulturstyrelsen

I praksis er situationen imidlertid den, at der igennem generationer er blevet indsamlet og modtaget mange flere genstande, end hvad rimeligt er, at der ofte ikke er knyttet oplysninger til dem og at de langtfra altid har været opbevaret under hensigtsmæssige forhold. Kort fortalt har det vist sig, at Danmarks museer bugner med museumsgenstande, som enten ikke tjener deres virkelige formål, nemlig at dokumentere fortidens levevilkår, som er i ringe stand eller som bare er magen til dem, der står på nabomuseet. Situationen er selvsagt uholdbar både set ud fra en faglig og en samfundsøkonomisk synsvinkel.

Kulturstyrelsen har fastsat et regelsæt, som skal følges. Der opereres med flere begreber, som det er værd at kende forskel på. Udskillelse af en genstand betyder, at den mister sin status som "museumsgenstand" (der skal bevares). Efter udskillelse kan tingen overgå til andre formål – fx bruges i pædagogisk øjemed i et arbejdende værksted eller som et objekt i en emnekasse for skolebørn. Fælles for disse formål er, at tingen gerne må berøres og bruges, så den med tiden slides og forgår. Her vil der ofte være tale om dubletter og genstande uden proveniensoplysninger. En genstand kan dog ligeså ofte begæres udskilt på grund af sin ringe bevaringstilstand. I disse tilfælde anmodes om

Industrimuseets nuværende magasin med kompaktreoler og nymalet gulv. Inden tilbageflytning af genstande.

"udskillelse med kassation for øje". Kassation betyder i denne sammenhæng destruktion. Det må nemlig aldrig ske, at en udskilt genstand dukker op som handelsvare eller på anden måde optræder udenfor museets regi.

Industrimuseet har, efter grundig gennemgang af samlingerne, foreløbig udskilt 2.117 genstande, fordelt på 10 sager. Hver sag indeholder en liste over de pågældende genstande – med museumsnummer/numre, betegnelse og begrundelse for, hvorfor genstanden søges udskilt. Listen ledsages af vellignende fotografier af hver enkelt genstand. Mange af de genstande, der er udskilt via de 10 sager, Industrimuseet har haft til behandling i Kulturstyrelsen, er efterfølgende gået videre til pædagogiske formål på andre museer. En del genstande er derudover overdraget (med uændret status som egentlige "museumsgenstande") til andre statsanerkendte museer, hvor de af forskellige årsager hører mere naturligt hjemme. Flere landbrugsmaskiner er eksempelvis overdraget til Dansk landbrugsmuseum på Gl. Estrup, to indianske lerkrukker fra Sydamerika er gået videre til Etnografisk Samling på Nationalmuseet,

Nyregistrerede, mærkede og pakkede genstande på reol

Museets medarbejdere i færd med indtastning og mærkning af genstande. I forgrunden Jørgen Lassen. Bagved Sussi Skyum

ligesom en fornem silkekjole fra 1700-tallet er overdraget til Nationalmuseets dragtsamling.

Nyt magasin – orden og nyregistrering

Siden de indledende manøvrer i 2005 er magasinarbejdet adskillige gange blevet obstrueret af vandskader o.a. forhindringer. Eksempelvis viste det sig umuligt at få kontrol med støvproblemer i det nye magasin, indtil gulvet blev forseglet med en hærdende maling. Forudsætningen for, at gulvet kunne males var selvklart, at hele rummet blev tømt for genstande, et arbejde der i sig selv var ganske omfattende. Men dermed opstod chancen for endnu engang at vurdere og efterse de enkelte genstande og for at få dem soigneret. Magasinet blev forsynet med nye kompaktreoler og særlige reoler til tungt gods. Der blev indrettet et særskilt arbejdsrum med dagslys, opvarmning og internetadgang. Siden er også et system med såkaldte gallerireoler kommet til. Disse består af en række kompakte trådnet-vægge, beregnet til ophængning af museets indrammede billeder. Uindrammede billeder og fotografier er til gengæld en sag for Arkivet. Efter et rigtig langt tilløb begyndtes det konstruktive, fremadrettede arbejde med nyregistrering af alle de genstande, som skulle forblive i Industrimuseets samlinger. Baggrunden for beslutningen om at begynde helt forfra med registreringen skal bl.a. findes i det forhold, at store dele af den hidtidige registrering ikke lever op til nutidens krav. Kulturstyrelsen har givet en bevilling til overførsel af relevante, ældre data, mens museet med egne økonomiske midler har prioriteret registreringsopgaven

inklusiv digital fotografering af samtlige genstande.

Registreringsarbejdet udfordrer de implicerede medarbejdere på flere niveauer. Der kræves en alsidig faglig viden, præcision, kreativitet og konsekvens – men måske allermest tålmodighed og vedholdenhed i arbejdet. Indtastningen foregår simultant med selve beskrivelsen, der følger museernes gængse system Regin. Skabelonen opererer med genstandsbetegnelse, nummer (også evt. gamle numre), et bemærkningsfelt, mål, vægt, materialer, fabrikationsmærker, beskrivelse samt diverse oplysninger om giver, bruger, tidligere ejer m.m. samt plads til digitale fotos og den helt nødvendige angivelse af genstandens opbevaringssted i magasinet. Her er endda kun nævnt de obligatoriske felter, som udfyldes for hver enkelt genstand. Hele opremsningen er et forsøg på at give Prøvens læsere indtryk af registreringsopgavens omfang. Indtil nu er der nyregistreret, fotograferet og ompakket 3.160 genstande. Det endelige antal kendes først den dag, vi er ved vejs ende.

Perspektiver

Ifølge den reviderede tidshorisont for registreringsarbejdet, vil vi tidligst være i mål i løbet af efteråret 2013. Værd at nævne er dog, at Prøvens læsere løbende kan følge udviklingen, idet selv de nyeste indtastninger publiceres hver uge. Døren står åben via et link på museets hjemmeside eller direkte til www.kulturarv.dk/mussam/ på internettet. Samtidig med, at arbejdet rummer en kolossal udfordring, giver det en lige så stor tilfredsstillelse at se museets genstande med de tilhørende oplysninger blive tilgængelige for enhver. Tilfredsstillende er i det hele taget at etablere orden i eget hus. At skabe forudsætningen for, at museet fremover bliver i stand til at vise sine genstande i nogle gode udstillinger og at forskningen kan fremmes til det niveau, den fortjener.

Billedfrisen viser genstand nummer 7000x1100. Hans Olsen Tollerup, 60 år som skomager. Museets nye genstandsfotografier viser så vidt muligt både helhed og detaljer.

Flid

Livet i Frederiksværk - en boganmeldelse

Det sker alt for sjældent, at en arbejder sætter sig ned og skriver en bog om sig selv og sit liv

Af Jørgen Tved

Jørgen Conradsen er fra den rigtig gode årgang 1932. Han er indfødt - og dog. Han så dagens lys på Blegdamsvej i København, i en lille lejlighed til tonerne af *Internationale*. Et DUI orkester havde lejet et kælderlokale som øverum i samme hus.

Jørgen skal dog ikke klandres for sin tilsynekomst i København, for som det fremgår af hans bog, er hans slægt i flere generationer tilbage gode nordsjællændere. Han har hukommelse som en elefant, men vil dog helst på dette område hellere sammenlignes med Tove Ditlevsen, som også kunne huske mange detaljer fra hele sit liv.

Jørgens beskrivelse af sit eget liv adskiller sig ikke meget fra andre arbejderes opvækst og tilværelse. Jørgens fortjeneste er, at han beskriver den og får den trykt.

Hans sans for detaljen og hans hukommelse får mange af os fra samme årgang til at nikke genkendende til vore egne livsbetingelser. Vi husker de små fugtige og kolde lejligheder. Vi husker arbejdsløshedens svøbe, men vi husker måske især de gode stunder og timer, vi også har oplevet. Livets begyndelse var ikke nogen dans på roser. Snarere en kamp for at overleve. Nutidens børn, og måske også nutidens forældre, kan vanskeligt fatte vore betingelser, så også af den grund er det godt, at folk som Jørgen sætter sig ned og beskriver datidens forhold. Og tænk, Jørgens tilværelse begyndte for kun 80 år siden.

Hans hukommelse giver os mange beskrivelser af de mennesker, han har mødt. Familien naturligvis, men også de mange, som ikke direkte tilhørte arbejderklassen. Det var købmænd, bagere, mælkemænd osv. som på et tidspunkt, fra han var 6 -7 år gammel, var hans arbejdsgivere. Han har som barn tort set prøvet alle brancher. Han har også beskrevet – på godt og ondt, de mennesker han som bud osv. skulle betjene.

TIRSDAG 13. MARTS 2012

dinby.dk

Jørgen Conradsen har tidligere bidraget til julehæfterne i både Frederiksværk og Hundested med fortællinger om sine oplevelser. Nu har han samlet det hele i bogen »Flid«. Foto: Jan Stephan.

Husker som en elefant

ERINDRINGER. *Jørgen Conradsen har udgivet en bog om sit eget liv - det er underholdende læsning om dagliglivet i Frederiksværk og omegn fra 1930'erne og fremefter*

AF KIM LARSEN
kl@berlingskemedia.dk

FREDERIKSVÆRK: Jørgen Conradsen nærmer sig de 80 år. Han elsker at fortælle, og han

Opdragelse

»Men ellers var det med opdragelse mest efter fyraften når fædrene kom hjem, og mødrene fortalte om dagens uheldige episoder med 'ungerne'. Så var

Hundested Havns imponerende lokummer

»Der var kun et bådebyggeri, og bag det lå havnelokummerne bygget ud over vandet, hvor lorten så kunne plumpe lige

Vi skal her huske at disse oplevelser sker samtidig med, at han går i skole. Han fortæller om, hvordan det var at gå i Vinderød Skole, om lærerne og forholdene i det hele taget. Skolen var en landsbyskole, og det var i en tid med krig og besættelse.

Den gang hørte den ene side af Hundestedvejen til Frederiksværk og den anden side til Kregme-Vinderød Kommune, så derfor blev det for Jørgen Vinderød Skole.

Det var ikke kun skolen, der var delt op i klasser. Samfundet var også den gang delt op. Borgerskabet i en lille by holdt sig til deres egne og mængede sig kun undtagelsesvis med arbejderklassen.

I begge klasser var der mennesker, der på forskellig vis skilte sig ud. Det kunne være, at de rent fysisk var anderledes. Det kunne også være en særpræget opførsel, som gjorde dem bemærkede. Jørgen har beskrevet flere af dem. Jeg skal ikke tage blomsterne ud af han bog. Du skal plukke dem selv, og du vil både more dig og græmmes.

Jørgen var heldig. Han kom i lære som skibsbygger i Hundested. Der var naturligvis mange af arbejderklassens børn, der fik en håndværkeruddannelse; men det betød også ofre for familien. Dengang, som nu, ønskede forældrene naturligvis, at tilværelsen skulle blive lidt nemmere for deres børn, og en håndværker tjente da noget mere end en ufaglært og havde måske også lettere ved at skaffe sig arbejde i krisetider.

Igen får vi en god beskrivelse af vilkårene for datidens læredrenge. Jeg tror ikke, at nutidens lærlinge ville bytte. Man kan så undres over, at der kom så mange, meget dygtige håndværkere gennem den barske uddannelse.

Jørgen brugte sin uddannelse ved at arbejde på de små bådeværfter, der fandtes i vort område, men også ved at tage til søs som tømmermand. Han blev igen rig på oplevelser, både lokalt og i den store verden.

Jørgen stifter naturligvis familie. Han blev gift med Aase, så selv om vi nu er nået op i halvtredserne, var livet ikke bare romantik. Pengene var små, og lejligheder hang ikke på træerne. Godt sammenhold og gensidig hjælp gjorde dog, at tilværelsen begyndte at blive lysere. Familien voksede, men træerne vokser som bekendt ikke ind i himmelen.

Det hårde liv som skibstømrer sled naturligvis på hans gode fysik. Han måtte skifte spor, så han sprang - med Åses hjælp - til noget helt

andet. Han blev boghandler. Aase og han begyndte ikke blot at sælge bøger, for Jørgen gik faktisk i lære igen og blev uddannet boghandler, hvilket var en bedrift. Men salget af bøger og hvad en boghandler ellers solgte, gik ned ad bakke. Så boghandelen blev lukket, og han måtte atter skifte spor. Han blev stålværksarbejder, fik endnu en ny uddannelse og vi kan så i dag glæde os over hans beskrivelser af arbejde, mennesker og forhold på den store arbejdsplads, som Stålvalseværket dengang var.

Jørgen har haft "skrivekløe" i flere år. Hans bog "Flid" er ikke det første, vi har set fra hans hånd og forhåbentlig heller ikke det sidste. Han har skrevet flere ting til tidsskrifter og blade, og han er fortsat redaktør af det socialdemokratiske medlemsblad.

Hvis du vil kende til livet i Frederiksværk og omegn, som det har formet sig i en menneskealder, så s*nyder du dig selv, hvis du ikke også får læst Flid*, som kan købes hos byens boghandel.

Tscherning på Himmelbjerget

En forkæmper for vort demokrati

Af Jørgen Tved

I sommeren 2011 var Axel Hvidtfeldt på tur i det jyske og besteg bl.a. Himmelbjerget. Her fandt han en meget stor og smuk mindesten over "vores" Anton Frederik Tscherning

A. F. Tscherning er, som mange ved, født i Frederiksværk, i det store og nu tomme palæ på Torvet. Han var en af de ledende folk bag kravet om en fri forfatning, et krav der førte til Junigrundloven af 1849. En grundlov, der afskaffede den enevældige kongemagt og var begyndelsen på det borgerlige demokrati, vi har i dag.

Den første grundlov var ikke uden tidsler. Der var f. eks. store begrænsninger i forhold til stemmeretten og retten til at stille op til parlamentariske forsamlinger. Kvinder havde ikke stemmeret og kunne ikke stille op. Og Rigsdagen (parlamentet) bestod af to kamre: Et Folketing og et Landsting. Men selv med de fejl og mangler den første grundlov havde, var den dog et kæmpe fremskridt i forhold til den enevældige kongemagt, som vi havde haft i 188 år.

Grundloven faldt ikke ned fra himmelen. Den var et resultat af de store bevægelser i befolkningen, som havde præget den politiske udvikling i hele Europa, men så sandelig også i Danmark, med store folkemøder og demonstrationer især i København. A.F. Tscherning, som var officer i hæren, spillede en meget vigtig rolle i disse bevægelser. Han havde været politisk aktiv siden 1831, hvor han udsendte sine første politiske flyveskrifter. Hans politiske aktiviteter medførte, at kongen sendte ham i det som er betegnet som en "mild landsforvisning". Den varede i 5 år og sluttede først i 1838, hvor han fik lov at vende hjem.

Tscherning blev i 1846 formand for *Bondevennernes Selskab*, en stor og stærk bevægelse, som var en af de afgørende folkelige bevægel-

ser, der førte til Junigrundloven. Tscherning blev af kong Frederik d. 7. udnævnt til krigsminister i den første del af 3-årskrigen 1849-51, hvor hans organisatoriske talent betød, at Danmark fik en anvendelig hær. Han fik på mange områder indført demokrati og ordentlige forhold for det menige mandskab, f.eks. blev den barbariske straf krumslutning, afskaffet.

Tschernings historie er lang og dramatisk og hans kamp for den laveste klasse i datiden samfund - bønderne - må være en af årsagerne til, at man i Jylland har rejst en så stor mindesten, som *Axel Hvidtfeldt* her er fotograferet foran.

I Frederiksværk skal man som bekendt ikke tro man er noget, så det minde byen har sat for en af de største skikkelser i kampen for demokrati og social retfærdighed, er kun en lille rusten plade på palæet.

Hvis nogen tror, at Tscherningsgade er opkaldt efter ham, så fortalte Museumsinspektør Marie Bach på en byvandring i juni, som er omtalt i Prøven nr. 36, at denne gade er opkaldt efter Eilert Peter Tscherning, som var statens fabriksinspektør på "Værket" fra 1774 til 1830. Hans tjenestebolig var det nu tomme palæ. Han var far til Anton Frederik, som denne historie handler om.

Er det for meget at håbe på, at byen på et tidspunkt gerne vil prale lidt af en af de første store demokratiske personligheder i vort land? Og gøre det ved et mindesmærke, der er lidt tydeligere end den rustne jernplade.

Hellebæk og Frederiksværk
To militærindustrielle komplekser

Af museumsleder Frank Allan Rasmussen

Prolog

I september 2012 gennemførte Frederiksværkegnens Historiske Forening en ekskursion til Hellebæk og Helsingør under ledelse af museumsleder Frank Allan Rasmussen, Industrimuseet Frederiks Værk. Foreningen har tidligere sammen med museumslederen besøgt Holmen og hørt flere foredrag om industribyen Frederiksværk. I forbindelse med turen til Hellebæk kom forfatteren på den idé at sammenligne de to steders industrihistorie. Resultatet af overvejelserne præsenteres her for "Prøvens" læsere.

Det fælles for Hellebæk og Frederiksværk er, udover at de begge var militærindustrielle komplekser, at de alle blomstrede i 1700tallet, at de producerede destruktionsteknologi til staten, og at de langt hen ad vejen brugte udenlandsk ekspertise og arbejdskraft. Hertil kommer, at vandkraften både i Frederiksværk og i Hellebæk spillede en afgørende rolle for placeringen af værksteder og fabrikker. Det har også været en medvirkende faktor, at der disse to steder var rigelig adgang til billig og loyal arbejdskraft.

Forfatteren vil i denne artikel se nærmere på forskelle og ligheder mellem de to nævnte virksomheder. Der er med andre ord tale om et komparativt studie. Der vil blive lagt særligt vægt på lokaliseringsfaktorerne, produktionsformerne, produkter, internationale relationer samt arbejdskraftens reproduktion.

Krogen og kraften

I de store skovarealer omkring Hellebæk var og er landskabet gennemskåret af små søer, damme og moser, hvoraf mange bidrog til Hellebækken. Den har sit udspring ved Bondedammen og løb ned mod Øresund med et, målt med en dansk målestok, stort fald på over 20 meter.

I 1570erne iværksatte Frederik 2 en ombygning af det gamle slot "Krogen", det nuværende Kronborg, for bedre at kunne hævde sin ret til at kræve afgift af de handelsskibe, som passerede det snævre farvand. Byggeriet krævede store summer og mange ressourcer, og der gik over 15 år før arbejderne var tilendebragt.

Til byggeriet skulle man bruge maskiner og kraft til opskæring af tømmer, smedning af bolte og beslag samt til at male det korn, der var nødvendigt for at mætte de mange sultne arbejdere og deres familier. Til det fysisk krævende gravearbejde anvendte man de svenske krigsfanger, hæren havde taget under Syvårskrigen (1563-1570). De blev under kyndig vejledning sat til at grave kanaler, etablere opstemninger, dæmninger og sluser samt stigbord, så kongen bedre kunne udnytte og fordele vandets kraft. Skåningedammen blev anlagt sammen med kanalen mellem Klaresø og Sortesø allerede i 1576. Til konstruktionen blev de bedste håndværkere indkaldt, blandt andre Valentin Spangenberg.

Fra de dobbelte vandhjul føres kraften fra vandet ind i våbensmedjen

Der er flere interessante paralleller til Frederiksværk, om end der i tid er en markant forskel, men det rokker ikke ved, at der begge steder var tale om et kongeligt initiativ, og at man søgte at minimere initialomkostningerne ved at bruge tilfangetagne soldater. Frederiksværks industrihistorie knytter sig til den anlagte kanal, som løber gennem byen fra sit udspring ved Arresø til Roskilde Fjord. I 1717 besluttede Frederik 4, at den skulle graves, og hermed var den energikilde skabt, som byens mange forskellige værksteder og fabrikker skylder deres eksistens.

Kanalen var færdig i 1719, og i 1728 blev der på kongelig ordre anlagt en agatslibemølle ved kanalen. Et par eksperter i denne metier blev hentet fra Tyskland, mens råvarerne kom fra minerne i tvillingeriget Norge. Det var et anlæg helt i tidens stil og under stærk indflydelse af Kommercekollegiets embedsmænd og den dér fremherskende økonomiske doktrin, merkantilismen.

Til selve konstruktionen fik man brug for viden, som ikke fandtes i landet. En vandbygningsmester ved navn van Docum blev hentet fra Holland. Han havde blandt andet vist sig duelig i forbindelse med en række arbejder på Holmen i København. Her var Christian 4 begyndt at udvide flådens faciliteter fra Slotsøen til Bremerholmen, hvilket medførte inddæmninger og bygningen af en række maritime anlæg.

Men tilbage i tid og til Hellebæk. I 1576 etableredes den første vandmølle ved Hellebækkens udløb i Øresund. Den blev benævnt Kongens Mølle og malede korn til blandt andet Kronborg Slot. Nogle år senere kom endnu en mølle til, og snart var der hele syv. Hermed var

grunden lagt til et skovbrug og en tidlig fabriksby.

Byggeriet af Kronborg tiltrak en mængde håndværkere og bygmestre både fra Danmark, Tyskland og Nederlandene. Helsingør summede af liv. Skibe fra hele Europa lossede varer og råmaterialer, kroer og gæstgiverier havde gyldne tider, og alene på Kronborg talte garnisonen knap 1000 mand ved udgangen af 1600årene. I det hele taget var der gang i Danmark, og det skortede heller ikke på kongelige ambitioner om yderligere ekspansion.

Jernerts og brunkul

Samtidig med opførelsen af Tøjhuset i København, der stor færdigt i 1604, fik den foretagsomme Christian 4 øje på mulighederne for at etablere metalværker i både Helsingør og Hellebæk. Hans mange byggeaktiviteter og ambitiøse udenrigspolitik fik behovet for jern og våben til at vokse. Derfor ledte man efter nye kilder. Christian 4 havde erfaret at der i egnen omkring Hellebæk var fundet jernerts. Han bad derfor sin rigshofmester Christoffer Valkendorf om at undersøge mulighederne for at udsmelte og bearbejde det til smedejern. Valkendorfs indstilling var positiv, og det blev på den baggrund besluttet at lade en smelteovn opføre på stedet. Rationalet var blandt andet, at den skovrige egn passende kunne levere det nødvendige brændsel til de mange ovne og esser.

Kronens smelteovn samt støbe- ,valse- og hammermøllen blev anlagt i 1590ernes slutning. Det har været et primitivt protoindustrielt anlæg i simple åbne tømmerkonstruktioner. På trods af de gyldne udsigter viste det sig til kongens ærgrelse, at kvaliteten og mængden af jernerts lod meget tilbage at ønske. Derfor måtte man opgive tanken og i stedet omlægge produktionen. I 1603 blev det til en kobbermølle, og herfra blev der fremstillet potter, fade, kedler og kar til de semistatslige institutioner som fx Børnehuset i København, ligesom der blev valset plader til de mange nybyggerier, som kongen lod opføre.

I Frederiksværk kom udviklingen til noget senere, men også ved hjælp af udenlandsk viden og know-how. I 1790erne søgte den engelske familie English Frederik 5, om tilladelse til at anlægge et kobbervalseværk. Kraften ville man skaffe fra kanalen, og kobbermalmen skulle hentes fra Norge. Kobbermøllen stod klar i 1802 og fungerede faktisk helt frem til 1907 blandt andet med Holmen og Den Danske Mønt som hovedaftagere af produkterne.

Gjethuset i Helsingør

I Frederiksværk opførtes i 1760erne et stort Gjethus. Tegningerne til det imposante kanonstøberi menes at komme fra ingen ringere end hofbygmester Nicolai Eigtved. Fabriksbygningen skulle erstatte det Gjethus man havde anlagt i tilknytning til flådens nye etablissement, Bremerholmen i København. Til støberiet i Frederiksværk indkaldtes en svensk støberfamilie med Henrik Hornhaver i spidsen. Han havde været ansat på det statslige kobber - og messingværk i Skultuna, og blev for Classen en skattet medarbejder. Fra dette Gjethus leveredes kanoner til den danske hær og flåde, kirkeklokker til de danske kirker og andet tungt støbegods til andre statslige virksomheder, blandt andet Holmen i København.

Over 150 år før blev der i Helsingør opført et Gjethus. Det blev indviet i 1601 med den dertil indkaldte Hans Wulff Entfelder som støbemester. Anlægget var tænkt som et supplement til det allerede nævnte støberi i København, og

produktionen omfattede fra starten, ud over kanoner, også klokker. Materialerne til fremstillingen af artilleripjecerne blev indsamlet indenfor landets egne grænser i form af udtjente kanoner samt nedslidt kobber fra tage, tårne og spir.

Christian 4 havde en ambitiøs plan om at lade støbe en serie af fornemt udsmykkede kanoner. Det blev Entfelder, der fik overdraget opgaven med at støbe de første 50 kanoner, kaldet "De gamle Konger". På trods af det farlige arbejde med de hvidglødende metaller deltog kongen selv i arbejdet. I 1601, da de første såkaldte "Rosenkartover" skulle støbes mødte han op i det nybyggede Gjethus for at overvære selve udstøbningen. Det var i og for sig ikke teknologisk kompliceret at støbe selve kanonen. Det svære var at få den afdrejet og udboret.

Rosenkartoverne var på 27 pund og med en samlet vægt på knap 2.5 ton. Man kan godt forstå majestætens ønske om at se resultatet, for der var tale om rene pragtstykker. Kanonerne var dækket med en udsmykning bestående af bladranker, roser, indskrift og majestætens eget våben. I årenes løb blev der støbt 100 stykker af denne type, men kun halvdelen fik Entfelder som mester, de øvrige blev produceret hos Borchardt Quelkmeyer i København. Det var langtidsholdbar teknologi. Skytset blev anvendt i forbindelse med slaget i Køge Bugt i 1710, og nogle eksemplarer af disse pragtstykker kan ses som en del af mindesmærket for slaget på Langelinie i København.

Gjethuset i Frederiksværk fungerede som støberi helt frem til 1960erne og blev i begyndelsen af 1990erne rekonstrueret. Det er i dag byens vartegn, og anvendes som koncerthus, udstillingssted og konferencested.

Det samme kan desværre ikke siges om Gjethuset i Helsingør. Det er for længst nedrevet, og vi kender ikke dets udseende. Vi ved hvor det lå, nemlig på hjørnet af Kongensgade og Allégade. Området grænsede oprindelig op til Lundehaven, som gik fra Kongevejens nordlige side og videre til Frederik 2s jagtslot, det senere Marienlyst Slot. Huset fik en forholdsvis kort levetid, men produktionen af destruktionsteknologi og klokker var en både teknologisk og kunstnerisk kraftpræstation.

Man kan undre sig over at der ikke i tilknytning til selve Gjethuset blev oprettet et værksted med drejebænke og boreværk. Det havde trods alt været nemmere end at transportere de tonstunge kanoner til Hellebæk. Vejene var, selv om sommeren, dårlige, og de tungt lastede

vogne satte sig ofte fast, når det havde regnet eller i forbindelse med vinterens søle.

Det er i dag svært at forestille sig hvordan man med datidens simple hjælpemidler har kunnet transportere de mange tunge og uhåndterlige kanoner ad de dårlige veje mellem Helsingør og Hellebæk. Indtil lukningen blev ca. 300 kanoner støbt til den danske flådes skibe. Den sidste forlod huset i 1639, og året efter flyttedes produktionen af kanoner til København i det dér opførte Gjethus.

Det var vandkraften, der var bestemmende for placeringen af boreværket. Men selv med adgang til rigelig kraft var det en delikat proces, der krævede stor håndværksmæssig indsigt for ikke at ødelægge kanonen. Vi ved desværre ikke, hvordan værket så ud, eller hvem der betjente det.

var blevet forvist fra Strasbourg. Det lykkedes ikke at smede nogen brugbare kanoner, men kanonboreværket var en succes. Classen overtog både dét og Juncker og det blev i en lang årrække brugt til at udbore de støbte bronzekanoner. Kraften til både bore-, hammer- og drejeværket kom fra den gravede kanal, og vi ved fra både udgravninger og tegninger, at der i værkstedet var flere store vanddrevne hamre med tilhørende esser, ambolte og blæsebælge.

Våben, værktøj og vognhjul

I 1598 opførte Christian 4 en grovsmedje i Hellebæk, den såkaldte hammermølle. Det blev hurtigt en større virksomhed ledet af indkaldte tyske mestre. Den mest berømte var kunstsmeden Caspar Fincke, der overtog driften i 1622. Hammerværket med tilhørende værksteder lå på en anden adresse, end den hammermølle vi i dag kender.

Hammermøllen

Et lignende boreværk blev i 1751 opstillet i Frederiksværk. Hertil havde kongen indkaldt en fransk kanonsmed ved navn Etienne Jandin de Peyrembert samt en mekanikus ved navn Johan Lorentz Juncker, der angiveligt

Aktiviteterne på Hammermøllen var mange. Her tildannedes ikke kun våben, men også værktøjer og redskaber samt smådele til de mange byggearbejder, kongen havde igangsat blandt andet på Bremerholmen, flådens værft

midt i København. Udvalget omfattede blandt andet beslag til vinduer og døre, murankre, jernnagler, spigre, bolte og søm mm. Der blev også produceret til fx børnehuset på Christianshavn, hvortil der leveredes lænker, låse og jernstænger samt potter og øser.

Hammermøllen blev også kaldt for Christian 4s kanonværksted, men det var Caspar Finckes elegante smedearbejder, der vakte opmærksomhed. Han er mesteren bag det store gitter foran Christians 4s gravkapel i Roskilde Domkirke, Ringridningsporten på Frederiksborg Slot og det elegante smedejernsgitter på toppen af Rundetårn.

Det var utroligt, hvad kongen fik udrettet. Hans kærlighed til flåden fornægtede sig ikke. Han brugte enorme summer på, over en 20årig periode, at forøge flådens tal fra 20 til 60 skibe, opbygge et nyt flådeetablissement med Arsenal foruden mange verdslige bygninger og slotte i København. Til det havde han brug for en velfungerende industri, der kunne levere de nødvendige værktøjer, maskiner og materialer. Derfor fik Hammermøllen, Kobbermøllen og Gjethuset, de tre store fabrikker i Hellebæk og Helsingør, deres storhedstid sammen med Christian 4.

Krise i 100 år

Christian 4s udenrigspolitik var drevet af et indædt fjendskab til Sverige. Deltagelsen i 30 års krigen blev hans ulykke og det blev på en måde også Hellebæks. Fra 1640erne svækkedes kongens interesse for Hellebæk og det begyndte at gå tilbage for områdets industri. Huse, værksteder, damme og vandløb forfaldt.

De ekstremt kolde vintre i 1650erne bidrog til forværringerne. Vandforsyningen frøs til i lange perioder, og det blev ikke bedre af at arvefjenden besatte landet. I sensommeren 1658 blev Kronborg belejret og garnisonen faldt allerede den 6. september. Først i juli 1660 kom Kronborg igen på danske hænder og i hele denne periode lå de fleste værksteder i Hellebæk øde hen.

Det oplevede Christian 4 ikke. Han døde mæt af dage på sit elskede Rosenborg midt i København i 1648. Under Frederik 3 levede værket en noget omtumlet tilværelse. I perioder var det statsejet, mens det i andre blev drevet af private entreprenører.

Ole Rømers dom

Christian 5 forsøgte at skabe nyt liv i de forsømte værksteder. Den gamle melmølle blev ombygget, og i 1681 blev der etableret et jernværk. Hans idé var at skabe en dansk produktion af håndvåben og geværer til hær og flåde, men de mange pragtfulde fester og det ekstravagante hofliv flyttede fokus fra provinsen til hovedstaden. I 1699 trådte den 28 år gamle Frederik 4 til som Danmarks ubestridte leder. Han var veluddannet, havde rejst og deltog flittigt i alle statens anliggender. Han var oprigtigt interesseret i tidens nye filosofiske og økonomiske strømninger. Staten lagde stadig større vægt på udenrigshandelen – vel at mærke en handel som skulle fylde kongens kasse og hermed skabe et gunstigt udgangspunkt for en aktivistisk udenrigspolitik. Det kunne blandt andet gøres ved at oparbejde hjemlige produkter til erstatning af importerede varer. Merkantilismen blev hurtigt enevældens foretrukne økonomiske teori.

Det var derfor naturligt at Frederik 4 fik øje på de muligheder, der var i Hellebæk. Han nedsatte i 1703 en kommission, hvis opgave det blev at vurdere, hvordan man igen kunne få gang i værket. I spidsen for arbejdet sattes

videnskabsmanden Ole Rømer, der netop var hjemvendt fra Paris, hvor han blandt andet havde været behjælpelig med vandforsyningen til de store springvandsanlæg i Versailles. Rømer var alle vegne og bestred flere embeder end nogen anden før ham.

Det tog ikke lang tid for den erfarne embedsmand at foretage vurderingen. Vandtilførslen var ikke tilstrækkelig, værkstederne var nedbrudte, og anlægget var for spredt til at man til fulde kunne udnytte energien fra vandet. En dødsdom var afsagt.

På Holmen i København havde Ole Rømer været involveret i konstruktionen af en tørdok. Man havde forgæves kæmpet mod de kildespring som udgravningerne havde blottet, og i 1681 måtte eksperten alligevel tilkaldes. Det lykkedes ikke at stoppe vandmasserne. Men Admiralitetet fastholdt Rømer, og i 1690erne arbejdede han blandt andet med kompasvæsenet, ligesom han var involveret i statens omfattende skibsbyggeri.

Krig og velstand

Trods skuffelserne i den Skånske Krig 1675-79 havde Danmark ikke opgivet håbet om at erobre landsdelene tilbage. Derfor måtte man seriøst overveje, hvordan man kunne blive selvforsynende, ikke blot med forbrugsvarer, men især med hensyn til destruktionsteknologi. Hertil kom, at en række mestre og håndværkere, der ikke ønskede at arbejde under den svenske krone, flygtede til Danmark og det blev Hellebæks redning. Der kom igen gang i værkstederne, da en produktion af geværer kom i stand.

Den Store Nordiske Krig og den efterfølgende lange fredsperiode gav nye muligheder for

En tiltrængt pause på turen

produktionen af krigsmateriel. Det kom både Frederiksværk og Hellebæk til gode. I Hellebæk blev der atter bygget, og der kom velstand til det lille samfund på Nordsjællands kyst.

I 1743 solgtes geværfabrikken til Stephen Hansen. Han havde været ved søartilleriet, hvor han havde gjort lynkarriere. I 1761 blev han udnævnt til generalkrigskommissær. Ud over selve fabrikken overtog han alle møller, værksteder, arbejderboliger og et større landområde, herunder Hellebækgård. Han var en foretagsom type med gode kontakter ind i statsapparatet og fik eneret på at producere destruktionsteknologi. Det fulgtes op med en lov mod import af våben fra udlandet.

Det var et stort skridt i den rigtige retning for kommissæren. Nu skulle der gang i produktionen, men man manglede den nødvendige ekspertise. Derfor vendte bedriftsejeren blikket mod udlandet. Flere hundrede faglærte folk fra Belgien, Holland og Tyskland blev indforskrevet, ligesom der blev hentet specialuddannede mestre fra industriens vugge – England. Bygninger, møller og værksteder blev istandsat og søer, kanaler og vandløb oprenset så vandet, den gratis energikilde, igen kunne løbe frit.

Den nye ejer supplerede sin våbenproduktion med en række andre produkter. Han fik adgang til favorable lån, opnåede eneret på fremstillingen af spader, skovle samt hakker og i løbet af få år blomstrede virksomheden. De knap 400 arbejdere med direkte tilknytning til Hellebæk havde fuldt op at gøre med hvert år at smede 3.000 geværer.

I samklang med tidens tro på oplysning og det bedste i mennesket gav Stephen Hansen sig i kast med at forbedre forholdene for sine ansatte. Han byggede flere boliger, der blev oprettet en skole, unge kom i lære, og de gamle og udtjente blev forsørget. Hellebæk var nu et industrisamfund, der kunne måle sig med det tilsvarende i Frederiksværk og i Brede nord for København. I 1757 købte Hansen Hellebækgård og i Helsingør opførte han på en fashionabel adresse i Strandgade et palæ tegnet af tidens bedste arkitekt, Philip de Lange.

Et Birmingham i Danmark

I Frederiksværk stod man, efter den franske kanonsmeds sortie i 1756, tilbage med et fuldt funktionsdygtigt hammer-, dreje- og boreværksted. Her skulle der også gang i hjulene igen. Allerede samme år overdrog Frederik 5 hele virksomheden til etatsråd Just Fabritius og kancelliråd Johan Frederik Classen. Den forholdsvis unge Classen havde trådt sine barnesko i Kommercekollegiet og havde her hørt om de merkantilistiske strømninger. Han var en mand på vej frem, og han havde kongens bevågenhed. Han ville angiveligt skabe et Birmingham på stedet. Den 25. august 1756 fik han eneret på produktion af krudt, kugler og kanoner og det militære industrielle kompleks blev opkaldt efter den enevældige konge – Frederiks Wærk var en realitet.

Der blev taget initiativ til at opføre et stort Gjethus efter tegninger af den kongelige bygmester, Nicolaj Eigtved og kanalsystemet blev udvidet, så det nybyggede krudtværk også kunne drives ved hjælp af denne energikilde. I 1760 blev han udnævnt til generalkrigskommissær, og året efter blev han kollega med Stephen Hansen i Hellebæk. De to sad nu højt placeret i det statslige system, begge med monopol på en række strategiske produkter til den danske hær og flåde.

Classen havde forpligtet sig til at levere bestemte mængder af krudt og kanoner til den

danske stat, men kunne der udover også producere til eksport. Det fik stor betydning i værkets første år, hvor der på grund af den preussiske syvårskrig opstod stor efterspørgsel på krigsmateriel. Det samme skete for hans kollega kun små 40 kilometer derfra.

Kanonerne blev desuden brugt som gaver fra den danske stat til lande som Tunis, Marokko og Algier, de såkaldte Barbareskstater, mod at disse lande undlod at bedrive sørøveri mod den danske handelsflådes skibe. Krudtværket og kanonstøberiet blev hovedindustrierne i Frederiksværk, men komplekset kom med årene desuden til at bestå af grov- og kleinsmedjer, forgylderier, dugfabrik, teglværk, rebslageri, sabel- og knivfabrik og garveri mm.

Der var tale om et klassisk industrisamfund. Til sine arbejdere opførte fabriksherren en række kombinerede arbejder- og værkstedsboliger, oprettede skoler, sørgede for klæder og føde, forsørgelse af aftjente arbejdere og deres enker. Classen sørgede i det hele taget for sine ansatte fra vugge til grav.

Der var grundlæggende tale om det samme princip som i Hellebæk, nemlig at lade den private foretagsomhed komme til og med den som udgangspunkt skabe sikkerhed for at de revanchistiske konger havde uhindret adgang til destruktionsteknologi som håndvåben, krudt, kugler og kanoner.

Man ville have de tabte besiddelser tilbage, og det krævede egen fabrikation af de nødvendige våben og en stor stående hær samt en flåde der kunne matche den svenske.

Det store menageri

I 1765 solgte Stephen Hansen sit livsværk og trak sig tilbage som godsejer. Hellebæk blev sat til salg. Staten overtog, men havde ikke held til at fortsætte generalkrigskommissærens succes. Hans kollega i embedsværket, Classen, havde fulgt udviklingen nøje og kunne se store fordele i at overtage Hellebæk. Med den kunne han blive eneherskende indenfor produktionen af våben til den danske hær og flåde. Han brugte sine stærke forbindelser i København og især hans velynder, præsidenten i rigets Generalkrigsdirektorium, Claude Louis Saint-Germain. Han reorganiserede hæren og arbejdede for en udvikling af og forstærkning af det danske artilleri. I 1767, altså kun to år efter at Hansen havde trukket sig tilbage, fik Classen kongens stadfæstelse på at Kronborg geværfabrik kunne tilskødes ham, samtidigt med at det garanteredes at staten over 30 år ville købe for mindst 120.000 rdl. våben og ammunition fra de samlede værker, Hellebæk og Frederiksværk. Det var en fantastisk mulighed for Classen, men også et farligt spil. Med monopolet opnåede han en næsten uindskrænket magt og mulighed for at stige endnu højere op i enevældens kringlede hierarki.

Men skæbnen ville det anderledes. Saint-Germain kom i unåde. Der blev nedsat en undersøgelseskommission med Classens direkte modstander, Christian Ditlev Reventlow som formand. Dommen var afsagt på forhånd og formentlig bestilt af den magtfulde Heinrich Carl Schimmelmann familie. Classen måtte opgive sine planer og trække sig tilbage til sit Krudtværk og Gjethus i Frederiksværk. Det var et hårdt slag for den nyudnævnte generalkrigskommissær, men i horisonten trak der endnu mørkere skyer op.

Negergeværer og sorte slaver

Hellebæk blev solgt til Schimmelmann, en af landets mægtigste mænd med stor indflydelse

på statens finanser. Han overtog i 1768 de store jord- og skovarealer med den dertil hørende industrivirksomhed, nu officielt under navnet "Cronburger Gewehr Fabrike".

Under Schimmelmanns ejerskab udvidedes produktionen til 6.000 geværer årligt og arbejdsstyrken voksede tilsvarende. Det var opgangstider for hele landet, det var i sandhed en florissant periode. Den danske flåde var blandt de stærkeste i Europa og den eskorterede handelskompagniernes skibe til eksotiske destinationer og nye markeder. Handelshusene voksede, og langs Københavns kajer rejstes det ene store pakhus efter det andet. Men det var ikke noget skønmaleri. Til succesen føjer der sig et mindre pynteligt kapitel i rigets historie – trekanthandlen.

I Frederiksværk havde Classen gennem sin eneret erhvervet sig en guldgrube fordi han frit kunne disponerer over produktionen af krudt og kanoner når blot statens interesser var sikret. Han fik i en årrække de lukrative leverancer af krudt, kugler og kanoner til de såkaldte barbareskstater i Nordafrika, der drev en omfattende sørøvervirksomhed i Middelhavet og overfaldt de mange danske handelsskibe. Skibe og varer blev konfiskeret, de stakkels sømænd blev taget som slaver og måtte efterfølgende tjene under usle forhold i de fremmedartede lande.

Brændevin, klæde og knive

Rigdom skabes ofte på grund af flid og foretagsomhed. Men for at skabe formuer kræves der mere end det. Tiden skal være med én, man skal have det fornødne held, kende de rigtige, og sidst men ikke mindst gå til grænsen for det tilladte. Det sidste gjorde både Classen og Schimmelmann.

Schimmelmanns enorme formue skabtes ved den transatlantiske slavehandel, ofte betegnet som trekanthandelen. Godt en tredjedel af de i Hellebæk producerede geværer blev solgt som handelsgeværer under betegnelsen "negergeværer". Det svarede godt og vel til det antal, der hvert år blev kasseret i Proberhuset. I Afrika blev de kendt som de såkaldte "daneguns", og køberne vidste sig aldrig sikre på om det var fjenden, der faldt for et afgivet skud eller en selv.

Schimmelmann var storaktionær i et af de største handelskompagnier med hovedsæde i København. Gennem det Guineiske Handelskompagni fik han i 1777 sikret sig, og hermed Hellebæk, en meget stor leverance af våben til kompagniet. De indgik som en del af handelen med slaver og derfor tog man det ikke så nøje med kvaliteten. En slave blev afregnet med 5 geværer, 80 pund krudt, 2 stænger smedejern, 1 anker brændevin, 4 dusin knive og 24 alen klæde.

Negerslaverne blev fanget af deres egne frænder, og bragt ud til kysten. Her ventede de danske handelsskibe. Slaverne blev lagt i lænker og bragt under dæk. Forude ventede nye udfordringer på de Dansk Vestindiske Øer. Her afholdt de danske ejere en offentlig auktion over mænd, kvinder og børn. De blev fortrinsvis solgt til plantageejerne, der brugte dem i sukkerrørene. Det hårde arbejde gjorde slavearbejdernes levetid kort, hvilket blot forøgede efterspørgslen på nye sjæle og på det sukker

og den rom der vendte tilbage til det købedygtige københavnske borgerskab. For partshaverne i kompagnierne og skibskaptajnerne var det en overordentlig indbringende forretning, hvilket gjorde at de kunne investere i andre og mere luksusprægede produkter.

På linje med fabrikationerne i Frederiksværk var der fra statsmagtens side et ønske om selvforsyning, og at råvarerne fremdeles skulle skaffes indenfor rigets egne grænser. Det var dog langt fra alle materialer, der kunne skaffes fra Norge og kolonierne. Der måtte til geværfabrikken hvert år hentes smedejern fra England og Sverige, stål fra Tyskland, nøddetræ fra Frankrig og birk fra Sverige. Man havde i lighed med Frederiksværk forsøgt sig med norsk jernmalm, men kvaliteten havde vist sig at være for ringe til at kunne bruges.

Stats- og Finansminister E. H. Schimmelmann var ingen kostfornægter. Han ejede selv store plantager på De Vestindiske Øer og havde mere end 1.000 negerslaver. Det store oplysningsprojekt og troen på det gode i det enkelte menneske nåede dog også til København og han måtte mere eller mindre frivilligt sætte sig i spidsen for slaveriets ophævelse. Forbuddet kom i 1792, men først med virkning fra 1803. Hastværk havde man ikke med at implementere loven. Dertil var der simpelthen for mange interesser og penge involveret, og selve slaveriets ophør blev en realitet langt op i 1800tallet.

Fra storstat til småstat

Det var en farlig vej, Danmark havde bevæget sig ind på. Man havde i en årrække nydt godt af den såkaldte neutralitetspolitik og tjent styrtende på handelen på Middelhavslandene, Afrika og Indien. Det var blevet et udenrigspolitisk dogme, at de danske kompagniers fartøjer skulle kunne sejle frit med deres ladninger. Det skyldtes blandt andet, at både kongehusets medlemmer og en række fremtrædende embedsmænd havde kapital i klemme. Derfor håndhævedes retten benhårdt ved at lade orlogsflåden konvojere handelsskibene, herved sikrede man at de ikke led overlast eller blev visiteret af fremmede magter.

Det var en torn i øjet på en af verdens mægtigste sømagter, England. De havde en mistanke om at de danske handelsskibe på deres køl

Kanonerne på Kronborg

også bar kontrabande, hvorfor de hævdede retten til visitation. I perioden frem mod 1800 kom det til flere sammenstød, blandt andet i Den Engelske Kanal, men den danske regering var ubøjelig.

To kanoner mod den engelske flåde

Den 29. marts 1801 kom en deling fra det Nordre Sjællandske Landeværnsregiment til Hellebæk med to kanoner. De skulle angiveligt forsvare det militærindustrielle kompleks mod et eventuelt fjendtligt angreb. Kort forinden havde en stor engelsk flådeenhed ankret op nord for Kronborg afventende optimale strøm- og vindforhold for passage af det svært bevæbnede og smalle sund mellem Kronborg og den svenske kyst.

Proberhuset

Det så håbløst ud, men i Hellebæk gik man frisk til værks. Landeværnet og de lokale arbejdere fik på kort tid etableret to skanser – en på hver side af Bøssemagergades udløb mod stranden. Nu var de klar til kamp. Men det var ikke en del af den engelske flådeledelses ordre at skulle sætte Hellebæk ud af spillet. Man ville passere Kronborg med mindst mulige tab og fortsætte ned mod Danmarks tæt befolkede hovedstad.

Næsten inden skanserne var bestykket var Slaget på Reden afviklet og tabt. Men for Hellebæk var der tale om en halv sejr. Den nye udenrigspolitiske situation førte straks til nye ordrer til geværfabrikken. Til Landeværnet skulle man bruge 10.000 geværer samt yderligere 10.000 geværer til hæren efter den vel prøvede model 1794. Der blev i alle værksteder arbejdet for fuld kraft, og langt ud på aftenen kunne man høre hamrenes fald og bragene fra Proberhuset. Det lidt fremmedartede ord har sine rødder i det tyske sprog som var fremherskende i 1700-tallets Danmark. "Probieren" betyder simpelthen, at prøve. I huset blev geværfabrikkens produkter afprøvet og det foregik ved at man affyrede 50 stykker af gangen. Bygningen bestod af to dele. I den grundmurede med tegltag blev løbene ladt. Den anden del er bygget af kampesten og skulle kunne modstå trykket, når de mange geværløb blev affyret på en gang

Nye produkter

I 1803 begyndte man at overveje, om vand- og

arbejdskraften kunne udnyttes bedre og måske til andre produkter end de militære. Schimmelmann nedsatte en kommission og satte sig selv for bordenden. Endnu engang skulle det vise sig lukrativt at blande private og offentlige interesser. Han tilkaldte den kyndige C.J. Nordberg der blev sat i spidsen for at indkøbe både maskiner og materialer til etableringen af et bomuldsspinderi. På den måde blev avanceret engelsk maskinteknologi overført til Schimmelmanns fabrikker i Hellebæk. Nordberg var en nøgleperson. Han havde relationer til John Smith, der også havde værksteder i Frederiksværk og til familien Suhr, der senere overtog Kobbervalseværket samme-steds. I 1805 stod anlægget færdigt og der var tale om en af de mest moderne tekstilfabrikker i Danmark.

Men problemerne tårnede sig op. Der var optræk til strejker blandt arbejderne og i begyndelsen af august 1807 ankrede endnu en kæmpe flådeenhed op ud for Hellebæk. Den var på vej mod København for at stille et ultimatum til den danske regering. Englænderne ville have den danske flåde udleveret som en garanti for at Danmark ikke skulle stille den til rådighed for Napoleon. Det rystede ikke den danske regering. Den danske forhandlingsdelegation var fast i troen. Ingen ville acceptere de betingelser, englænderne havde bragt med sig til Holmen og landets hovedstad.

Der blev landsat 30.000 mand i Vedbæk under kommando af den senere hertug af Wellington, og da hovedparten af den danske hær stod i Holsten, havde englænderne let spil. København blev omringet og en belejring sat ind. Efter kort tid føg det med kanonkugler, bomber og raketter ind over voldene og ned i den tæt befolkede bymidte.

Forsvaret var heroisk, men nytteløst. Schimmelmann var ikke sen til at udlevere de negergeværer, han havde lagt til side på sit sukkerraffinaderi på Christianshavn til borgervæbningen, men lige meget nyttede det. Efter flere dages bombardement og omfattende brande overgav man sig. Englænderne raserede den danske flådes base og skibsbyggeri på Holmen. Nybygninger blev smadret, værkstederne ødelagt, og efter ugers forberedelse afsejlede man med hele den danske flåde og hundredvis af skibe fyldt med det stjålne gods.

Efter Københavns bombardement og statsbankerotten begyndte det at gå ned ad bakke for geværfabrikken i Hellebæk. Afsætningen til udlandet gik i stå, og man måtte indskrænke. Ved Ernst Schimmelmanns død i 1831 var hele hans formue brugt, hvorefter Det Schimmelmannske Fideikommis kom under administration. En epoke var afsluttet.

De edsvornes espingoler

I Hellebæk fortsatte man med at fremstille geværer helt frem til 1824, men markedet var dårligt. Afviklingen af slavehandlen og kompagniernes manglende indtægter gjorde det til en middelmådig forretning at fremstille skydevåben. Det blev ikke bedre af, at man i 1816 blev tvunget til at vedtage en ny hærlov og at den næsten udelukkende havde reduktioner og

besparelser på dagsordenen. Napoleonskrigene var ovre, Norge tabt for evigt, og nu skulle hæren på slankekur. Statens ordrer til geværfabrikken reduceredes, og i 1817 måtte ejerne give op.

I 1816 havde ledelsen ellers forsøgt at foretage et teknologisk spring ved at introducere et nyt og for tiden avanceret våben. Man havde fået øje på en helt ny opfindelse, og rettede i den anledning henvendelse til Andreas A.F. Schumacher en ung lovende løjtnant fra ingeniørkorpset. Han havde gang i flere projekter og et af dem var den såkaldte espingol. Der var tale om et skydevåben bestående af flere løb, der hver især skiftevis blev fyldt op med krudt og kugler. Våbnet antændtes fra mundingen, hvorefter ilden forplantede sig gennem løbet og sendte kuglerne ud i en byge. Hermed knyttes endnu et bånd mellem Hellebæk og Frederiksværk.

I 1807 blev Frederiksværk belejret af de landsatte engelske tropper og København bombarderet. De engelske raketter, der skånselsløst blev anvendt mod civilbefolkningen var konstrueret af den engelske oberst, William Congreve. I første omgang var man forarget over det nye våben, men stemningen vendte. Et sådant våben måtte man også eje. Det førte i 1813 til oprettelsen af Det Kongelige Raketkorps, der fik base i Frederiksværk. Til korpset og dets mandskab opførtes i årene efter flere bygninger til udstyr, afprøvninger, personale og grej. Placeringen var ikke tilfældig. Korpsets første leder blev førnævnte Schumacher, der var gift ind en af Frederiksværks førende familier. I 1794 havde prins Karl af Hessen overtaget det militærindustrielle kompleks. Generalkrigskommissær A.S. Hassler blev udpeget til administrator, mens kaptajn Eilert Peter Tscherning blev inspektør. Det var en af hans døtre, Schumacher senere giftede sig med. Man kan undre sig over, at den opfindsomme officer, som havde sin daglige gang i Frederiksværk ikke overlod opgaven med at fremstille espingolerne til sin svigerfar, men i stedet for tog det med til "konkurrenten" i Hellebæk.

På geværfabrikken i Hellebæk blev der indrettet et specielt værksted til de håndværkere, der skulle producere espingolerne. Det blev kaldt for de Edsvornes Hus. Husets kryptiske navn skyldes, at arbejderne måtte sværge på, at de ikke ville røbe noget om det hemmelige våben.

Fabrik og bolig

I Frederiksværk opførte J.F. Classen et kanonstøberi og i tilknytning hertil en række værksteder. I tråd med tidens tro på fremskridt gennem videnskab og teknologi skabte Classen et idealsamfund, hvor børn kunne gå i skole, unge mennesker lære et håndværk, kvinder lære at spinde og voksne mænd finde et lønsomt arbejde. Det var på mange måder essensen af oplysningstiden. Classen ville skabe et fabrikssamfund som kongen kunne være stolt af. Frederik 5 havde fokus på industrien som en ny vækstfaktor. Han ville anvende vandkraften i Frederiksværk som et led i denne strategi, og i et forsøg på at gøre Danmark selvforsynende med krigsmateriel.

Classen opførte i tilknytning til det militærindustrielle kompleks en række kombinerede arbejderboliger og værksteder. Der var tale om de såkaldte Classenske typehuse, en dobbelt husrække, alle med samme konstruktion, højde og arkitektur og de dannede en af de mest betydningsfulde akser i hans stort tænkte anlæg. Det samlede bebyggelsesområde har tætte paralleller til fx arbejderboligerne i Hel-

lebæk og Nyboder samt til de engelske fabriksamfund i New Lanark og Ironbridge.

Boligerne i Frederiksværk blev opført i 1760erne, mens de tilsvarende boliger i Bøssemagergade 3 til 18 blev opført i 1740erne. De to lokaliteter havde værkstederne og boligerne til fælles. I Hellebæk, ligeledes i Bøssemagergade, fra nummer 24 til 58 lå mesterboligerne og den såkaldte Skæftergård. De blev opført på foranledning af Schimmelmann efter dennes overtagelse af geværfabrikken i 1768. De var tiltænkt de bøssemagere, der var hentet fra udlandet og deres familier.

Fideikommis og fornyelse

Efter Schimmelmanns død blev der stille omkrig Hellebæk, og først i 1857 indgik det Schimmelmannske Fideikommis en aftale med staten om en total omlægning af produktionen. Kongens Mølle, hvis historie går helt tilbage til 1570erne, blev ombygget, og hovedparten af våbenproduktionen blev samlet i den nye fabriksmølle ved stranden. Det blev samtidig et farvel til vandkraften som den eneste kilde til energi. Nu fremstilledes forladegeværer ved hjælp af det nyeste maskineri drevet af dampkraft. Men forladegeværet havde set sin glansperiode. Krigen i 1864 havde med al tydelighed vist at bagladeren var fremtiden. Derfor måtte produktionen endnu engang lægges om.

I 1867 ændredes produktionssystemet. Tæt på Bondedammen opførtes en helt ny fabrik baseret på Remington teknologien. Firmaet Remington and Sons havde siden 1816 fremstillet avancerede rifler til det amerikanske marked, og nu skulle patentet prøves i Danmark. På trods af forsøgene på at følge med den internationale udvikling blev forholdene på fabrikken mere og mere problematiske. Wilhelm Moldenhawer, der var blevet udpeget som bestyrer af fabrikken beklagede sig over Krigsministeriets krav, og ministeriet svarede igen med beklagelser over manglende kvalitet, præcision og kontraktoverholdelse.

Konflikten blev bragt op i Rigsdagen, og med et marginalt flertal besluttedes det at lukke hele virksomheden. Det Schimmelmannske Fideikommis solgte alle maskiner og materiel til ministeriets nye fabrik i København. Staten overdrog ved samme lejlighed rettighederne til søer og damme til et nydannet aktieselskab ved navn Hellebæk Klæde- og Tæppefabrik.

Geværfabrikkens lukning i 1870 var en katastrofe for Hellebæk. Man havde så at sige lagt alle æggene i samme kurv - fabrik og by var blevet ét. Kun få af de mange specialarbejdere kunne omskoles til den nye klædefabrik, og de fleste blev sendt ud i arbejdsløshed.

Slutspillet

Hellebæk, og med den Kronborg Geværfabrik, har spillet en betydelig rolle i dansk våbenindustri. Den har som Frederiksværk været hovedleverandør til de danske krige helt frem til de skæbnesvangre begivenheder i 1864. Indenfor rammerne af de to helt specielle fabriksamfund er der i århundreder blevet fremstillet kanoner, geværer, pistoler og andet krigsmateriel til den danske flåde og hær. I Frederiksværk fortsatte man med at producere til staten på Krudtværket, der fungerede helt frem til 1960erne og som i en lang årrække var næsten enerådende på markedet for krudt og jagtpatroner i Danmark.

Det militær-industrielle kompleks på Frederiksværk løb ellers ind i de samme problemer som Hellebæk. Efter J.F. Classens død i 1792 gik det ned ad bakke. Han døde barnløs og efterlod sig en formue. Derfor skabtes der en

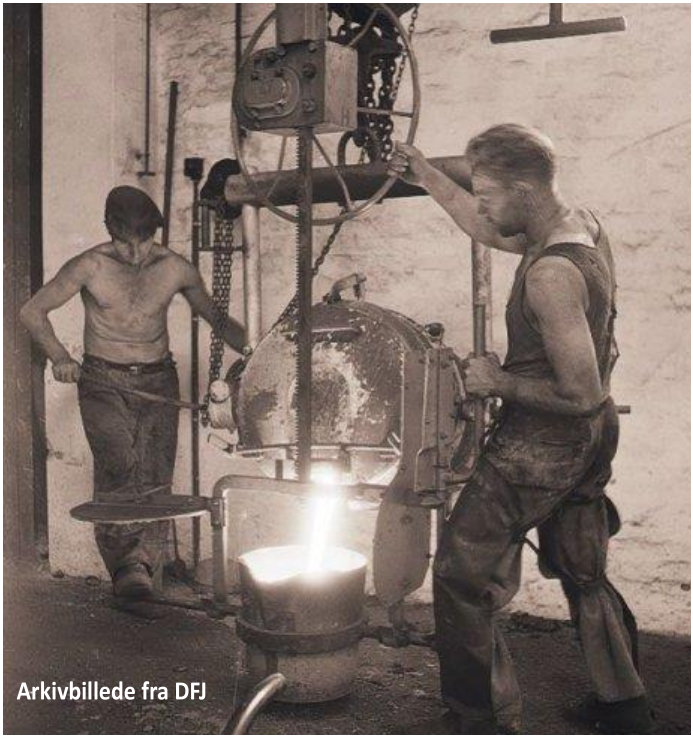
Arkivbillede fra DFJ

fond under bestyrelse af det Classenske Fideikommis, men krigen og statsbankerotten i 1813 betød afskedigelser og lukninger. I 1830erne standsede produktionen af krigsmateriel. Det blev i stedet andre og mere fredelige produkter, der blev tilvirket i de mange små og utidssvarende værksteder. I 1850erne var det som om staten helt mistede grebet. Man havde ikke kræfter til at følge med i den teknologiske udvikling. Der var kun en vej frem, og det var privatisering.

I 1856 blev hele værket, undtagen krudtproduktionen, købt af den foretagsomme københavnske entreprenør Anker Heegaard. Nu skulle kanoner erstattes af gryder, potter og pander til de mange nye husholdninger i de københavnske brokvarterer.

De to statslige virksomheder i Frederiksværk og Hellebæk fulgte på godt og ondt hinanden som vognene på en rutsjebane. Når det gik op i Hellebæk så fulgte Frederiksværk med, og når det gik ned ad bakke fulgtes de to fabrikssamfund igen ad. Det statslige engagement havde især efter enevældens fald mere end svært ved at følge med teknologiudviklingen og blev derfor yderst følsomt overfor svingningerne i de internationale konjunkturer.

Fra gevær til klæde

I 1870 købte J.W. Saxtorph en part af geværfabrikken af det Schimmelmanske Fideikommis, inklusive mange af arbejderboligerne. Det var den nye ejers tanke at ombygge den forhenværende geværfabrik til produktion af tekstiler. Det var ikke nogen ny idé. Det havde andre prøvet før ham, men konjunkturerne for denne form for produktion var gunstige. Ejerskabet blev imidlertid kort, idet Saxtorph solgte sin del til et konsortium, der til lejligheden oprettede et aktieselskab. Nu skulle vandet fra søer og damme igen finde praktisk anvendelse. Der var stærke kræfter bag det nye initiativ. Landmandsbankens direktør Isak Glückstadt var blandt de mange indflydelsesrige personer, der tegnede sig i forbindelse med aktieudbuddet.

Geværfabrikkens bygninger ved Bondedammen viste sig for små til det ambitiøse projekt. Der måtte bygges nyt. Klædefabrikken, der allerede stod klar i foråret 1874, var opført efter de nyeste principper. Anlægget blev indrettet således, at der kunne skabes et flow i

produktionen - fra råvarernes ankomst til det færdige produkts transport fra fabrikken. Der blev investeret i ny teknologi med maskiner fra Frankrig og Tyskland, men vandets kraft var ikke længere tilstrækkelig. Derfor måtte man bestille en ny stor dampmaskine til at

Fabrikken startede produktionen i 1876 med en fremstilling af bomuldsvarer og fik allerede samme år en pris for sit kvalitetsklæde på Verdensudstillingen i Paris. Men kvalitet var ikke nok. Der skulle også være kunder og indtjening, og det sidste kneb det gevaldigt

De smukke gule længer i Bøssemagergade

trække de mange maskiner. Ordren gik til den nærliggende maskinfabrik under ledelse af Anker Heegaard. Han havde i Frederiksværk specialiseret sig i både stort og småt støbegods, dampmaskiner og lokomobiler til det danske marked.

Som formand for bestyrelsen valgtes G. F. Hamann, der havde familiære relationer til Modewegerne fra Brede Klædefabrik. Det var ikke nogen nem begyndelse og problemerne hobede sig op. Det var især manglen på kvalificeret arbejdskraft, der skabte en flaskehals i systemet. Det sidste måtte man løse ved at indkalde arbejdere og ekspertise fra udlandet.

med.

På trods af afsætningsvanskelighederne lod Hellebæk Fabrikker opføre flere moderne boliger blandt andet på Hammermøllevej, ligesom der blev oprettet en skole i Kongens Mølle. Det gamle fabriksherresystem fungerede endnu, men det var sat under pres. I slutningen af 1880erne kom socialismen til Hellebæk og med den fulgte fagforeningerne. I 1913 slog ledelsen kontra med en beslutning om at melde sig ind i Tekstilfabrikantforeningen. Det førte til en række reguleringer så som nye arbejdstider, overarbejdsbetaling, ventepenge og andre goder, der hørte ind under overens-

komsten. Men det betød også, at der nu skulle betales husleje, og en række af de goder de ansatte i århundreder havde oppebåret blev afviklet.

Efter første Verdenskrig oplevede fabrikken en blomstringstid, og frem til 1920 betød det bedre afregninger for akkorderne og klækkelige lønstigninger til direktionen. Men intet varer evigt. Storlockouten i 1921 og Landmandsbankens krak bidrog til den nedadgående spiral, som tvang Emil Glückstadt ud af bestyrelsen. En brand i 1929 gjorde det ikke bedre. Den var så voldsom, at den kunne ses over det meste af Sydsverige og hele fabrikkens hovedbygning blev lagt i aske. Katastrofen var fuldbyrdet.

Byens store arbejdsplads lå øde hen, og uden den var der ingen lønudbetalinger. Forsikringen udbetaltes, på trods af rygter om at branden var påsat, og i 1931 kunne den genopførte moderne fabrik igen starte produktionen. Ordsproget siger, at der ingenting er så galt, at det ikke er godt for noget. Det holdt stik i Hellebæk. Hurtigt efter branden kunne bestyrelsen med tilfredshed konstatere at både produktion og salg gik over al forventning. Men det skyldtes ikke kun deres og arbejdernes ekstraordinære indsats. Den danske regerings toldbeskyttelseslove havde den tilsigtede virkning.

Klæde og stål

I Frederiksværk måtte man også begynde at se sig om efter nye produkter og arbejdspladser. De Forenede Jernstøberier havde opslugt Anker Heegaards Etablissement, men var hårdt pressede af den internationale konkurrence og ledte med lys og lygte efter en ny produktrække, der kunne puste liv i virksomheden. I Frederiksværk kom hjælpen uventet og udefra.

I 1937 tog dansk skibsbygningsindustri skridt til oprettelsen af et fælles nordisk stålværk, men initiativet bar ikke frugt. Da behovet for stabile leverancer af stål til konkurrencedygtige priser ikke formindskedes, fremlagde direktør H.P. Christensen en plan for opførelsen af et stålvalseværk i Danmark, baseret på skrot. Flere byer konkurrerede om placeringen af den store arbejdsplads, men det blev Frederiksværk der vandt. Det gjorde byen, fordi den kunne tilbyde store mængder af fersk kølevand fra kanalen, optimal logistik samt adgang til en arbejdsstyrke der både var trofast og prisbillig. Det Danske Staalvalseværk blev opført under besættelsen i et tæt samarbejde mellem de to verdensberømte danske ingeniørfirmaer, Kampsax og F.L. Smidth.

På trods af flere sabotageaktioner under anden Verdenskrig kom Hellebæk godt ud af besættelsesårene. I 1948 kunne man fejre 75-års jubilæet, og det blev gjort med maner. Det blev til fornemme gratialer, og der blev taget initiativ til at gøre noget ved de nedslidte arbejderboliger. De ældste i Bøssemagergade blev revet ned og de gamle huse fra 1740erne blev erstat-

tet med moderne boliger med køkken og eget toilet. Ydermere fik de efterhånden mange gifte kvinder, der var kommet i arbejde på fabrikken en hjælpende hånd, idet der blev indrettet børnehaver til deres afkom. Alt tegnede lyst.

Dog viste det sig, at man ikke, uden toldbeskyttelse og efterkrigstidens mangelsituation, kunne fastholde konkurrencemomentet. Det

første skorsten væltet og man begyndte at køre den over 300 tons tunge maskinpark til skrotning.

I 1989 åbnede den nye "Klædefabrik". Helsingør pigegarde var på plads og det var de mange honoratiores også. Cirklen blev sluttet, og heldigvis indebar dette projekt, at man kunne bevare de smukke husrækker i Bøssemagergade og den gamle Hammermølle i Hellebæk.

gjaldt især over for udlandet, der kunne producere stadigt billigere metervarer til den almindelige forbruger. I 1977 var aktiekapitalen brugt op, og virksomheden blev tvunget til at dreje nøglen om.

I 1980erne var der planer om at opføre et kongres- og hotelcenter på grunden, der ejedes af Helsingør Kommune, og byggematadoren Axel Juhl-Jørgensen bød sig til. Problemet med hans projekt var, at en række af de smukke gamle fabriksbygninger og boliger skulle nedrives. De folkelige protester voksede og hele projektet kom i strid modvind. Indtil midten af 1987 lå fabrikken hen, som arbejderne havde forladt den. Maskinerne stod på deres vante pladser, og der var stadig lagre af klæde, men i august 1988 blev den

I Frederiksværk nåede arbejdsstyrken på Stålvalseværket et maksimum på knap 2.800 mand midt i halvfjerdserne. Men herefter kom ledelsen under pres. I 1980 brød det internationale stålmarked sammen. Konsekvenserne blev svigtende omsætning og store prisfald. Det var en krise værket aldrig kom sig over, og i 2002 måtte det træde i betalingsstandsning.

Epilog

I dag er der igen liv i fabriksbygningerne i Hellebæk, om end funktionerne er fundamentalt anderledes en før. I Frederiksværk kører stålværkerne for fuld styrke, og de russiske ejere har netop investeret 500 mio. kr. i et nyt valseværk. Frederiksværk er udpeget som et

af Danmarks 25 danske nationale industriminder og det burde Hellebæk strengt taget også være. I dag forekommer forskellene mellem de to samfund store, men som det fremgår af nærværende artikel, var lighederne i overtal, og det overordnede historiske forløb sammenligneligt.

For de fleste fotos: Tak til Jørgen Rasmussen!

Litteratur

Jesper G. Hansen, Dagligliv og arbejdsdag. Krig og nedgangstider, Egnshistoriske beretninger 21, 1987

Otto Valentiner, Den gamle geværfabrik i Hellebæk, Egnshistoriske beretninger 24, 1992

Gunnar Bergsten, Vandkraftens udnyttelse i Hellebæk, Kronborg Geværfabriks Vandrettigheder, Egnshistoriske beretninger 31, 2001

Jesper G. Hansen, Hellebæk Klædefabrik 1870-1990, Egnshistoriske beretninger 23, 1990

Frank Allan Rasmussen, Industriens bygninger i Frederiksværk, Fabrik&Bolig 2007

Frank Allan Rasmussen, Frederiksværk – 250 års levende industrimiljø, Industri, Industri. 25 stk. dansk kulturarv, København 2007

Frank Allan Rasmussen, En naturfilosof i søfartens tjeneste, i Dansk Videnskabs Historie, red. Helge Kragh, Aarhus Universitetsforlag 2005

Foreningen bliver 10 år

I november 2003 var det slut for den hæderkronede gamle forening *Frederiksværksegnens Museumsforening*. Kommunen havde besluttet, at det skulle være slut med "bondehistorien" i vores område. Nu skulle det hele handle om byens industri.

Museumsforeningen havde dog en anden opfattelse og den følgende konflikt betød, at *Museumsgården Birkely* blev solgt og de offentlige tilskud til den gamle forening blev standset. Resultatet af det blev foreningens konkurs.

Asken var dog ikke blevet rigtig kold før - som fuglen Fønix - den nuværende Frederiksværkegnens historiske Forening opstod på ruinerne af den gamle forening.

De næsten 10 år der nu er gået, kan i alle årene fortælle om stor aktivitet med mange gode foredrag, busture, byvandringer og et flot medlemsblad. Også en bog har vi udgivet.

Vi har lov til at være en smule stolte over alt det, som er sket i de forløbne år.

Bestyrelsen mener naturligvis, at fødselsdagen skal markeres, men hvordan?

Ja, hvad mener du? Har du gode ideer eller forslag? Så lad os høre fra dig!

I bestyrelsen mener vi - trods krise både her og der - at vi skal slå et stort kryds i kalenderen i begyndelsen af november 2013, tage nogle timer fri og mødes i et festligt lag. En bid brød og måske en dram er vel ikke at foragte.

Planerne for fødselsdagsfesten er endnu ikke lagt. *Du kan være med i denne planlægning ved at kontakte et bestyrelsesmedlem!*

Foreningens arrangementer

Onsdag den 23. januar kl. 19:30
Danske stednavne gennem tid og rum
Lektor Rikke S. Olesen

Stednavne er en vigtig kilde til viden om ældre dansk sprog og til vores forfædres univers. Nogle stednavne kan overordnet dateres på baggrund af deres endelsestype, f.eks. navne på -løse, -hēm, -by og -rup. I foredraget præsenteres danske stednavnetyper med særligt udblik til Nordsjælland. Kort redegøres desuden for Stednavneudvalgets arbejde.

Rikke Steenholt Olesen er lektor, ph.d. ved Københavns Universitets Humanistiske Fakultet, Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Navneforskning

Disse tre foredrag holdes i *Frederiksværk Sognegård*, Kirkegade 8.

Man behøver ikke tilmelde sig og deltagelse er gratis - men man betaler for kaffe og kage!

Du kan ringe til Carl Jensen på 4774 9335 for nærmere oplysninger om arrangementerne.

Onsdag den 27. februar kl. 19:30

Havhingsten fra Glendalough

Skibsrekonstruktør Vibeke Bischoff

Havhingsten, en rekonstruktion af et krigsskib fra Vikingetiden, blev bygget 2000-2004 som et eksperimentalarkæologisk projekt på Vikingeskibsmuseet i Roskilde. Skibsrekonstruktør Vibeke Bischoff vil i film og billeder fortælle om projektet 'Fuldblod på havet'. Sejladserne med Havhingsten i både danske og udenlandske farvande har biddraget til værdifuld viden om vikingernes langskibe.

Vibeke Bischoff blev første gang ansat på Vikingeskibsmuseet i 1982, først som bådebygger og sidenhen som skibsrekonstruktør. På Havhingstens store forsøgsrejse til Dublin og retur var Vibeke styrmand. Hun er nu skipper om bord på Havhingsten fra Glendalough.

Onsdag den 20. marts kl. 19:30

Maleren L. A. Ring i Frederiksværk

Kunsthistoriker Gitte Ditlevsen

En af Danmarks kendteste malere, L. A. Ring (1854 – 1933), boede i årene 1898 – 1902 i Frederiksværk og skabte nogle af sine smukkeste landskabsmalerier og bedste interiørbilleder på egnen omkring Frederiksværk.

Ring var en yderst produktiv kunstner, der var virksom næsten lige til sin død og malede mere end 1000 billeder. Kom og se flere af dem og få historien om et spændende kunstnerliv, der bl.a. udfoldede sig på Sydsjælland og egnen omkring Frederiksværk, samt i Baldersbrønde og på Sankt Jørgensbjerg i Roskilde.

Museer og arkiver

Industrimuseet Frederiks Værk, Administration
Åbningstid: tirsdag—fredag kl. 10-14
www.indmus.dk
Torvet 18-20, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 72 06 05

Arsenalet
Er lukket indtil videre.

Krudtværket
Åbningssæson: 29. maj - 31. august
samt uge 42 kl. 11-16 (mandag lukket)
Lige over for Nordtorvet i Frederiksværk

Knud Rasmussens Hus
Museet er desværre lukket på grund af branden i oktober sidste år.

Hundested Lokalhistoriske Arkiv
Åbningstid: Mandag kl. 10-12 og torsdag kl. 16.30 -17.30
Nørregade 61 i Hundested (Biblioteket)

Frederiksværk Brandværnsmuseum
Åbningstid: Lørdag kl. 11-13 (eller efter aftale), *Vognmandsgade 5*

Projektilmagasinet
Er under renovering.

Sponsorer

Folkebibliotekerne Halsnæs
Torvet 41, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 78 41 00

Danske Bank
Nørregade 6, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 76 70 00

Det Classenske Fideicommis
Tromnæs Alleen 2F, 4800 Nykøbing F.
tlf. 54 44 70 29

Hans Holger Cykler
Vinderød Skov 3, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 72 23 23

DanSteel A/S
Havnevej 33, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 77 03 33

Bog og Idé - Frederiksværk
Nordcentret, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 52 40 01

Nordea Bank - Frederiksværk
Torvet 37, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 72 24 11

Vejby – Tibirke Selskabet
v/ Chr. Friis
Postbox 21, 3220 Tisvildeleje

Industrimuseet Frederiks Værk
Torvet 18-20, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 72 06 05